

dr Hubert Kotarski

Uniwersytet Rzeszowski
Instytut Socjologii

Kapitał społeczny – endogenny zasób mieszkańców województwa podkarpackiego

KAPITAŁ SPOŁECZNY – ENDOGENNY ZASÓB

Koncepcja kapitału społecznego stanowi kolejną po koncepcji kapitału ludzkiego i kapitału kulturowego próbę teoretycznego uzupełnienia ekonomicznego modelu wyjaśnień różnorodnych zjawisk zarówno w sferze gospodarki, jak i w innych dziedzinach życia społecznego, w tym również problemów rozwoju regionalnego. Zainteresowanie socjologów tym zagadnieniem wiąże się przede wszystkim z poszukiwaniem czynników umożliwiających i ułatwiających rozwiązywanie problemów grup społecznych, społeczności lokalnych i całych społeczeństw. Przyjmuje się tutaj założenie, że stosunki społeczne i sieci powiązań między jednostkami mogą być traktowane jako zasób, dzięki któremu można osiągnąć określone korzyści [Kwiatkowski, 2005]. Mimo licznych opracowań na ten temat brak jest, jak w przypadku wielu innych terminów z zakresu nauk społecznych, ścisłej definicji kapitału społecznego. Pojęcie kapitału społecznego jest definiowane w bardzo różny sposób, przez co nie jest ono jednoznaczne. Lista elementów składających się na kapitał społeczny jest dość długa, a do najważniejszych zalicza się zazwyczaj: różnorodne połączenia międzyludzkie, zaufanie, chęć porozumienia, zespół wspólnych wartości i zachowań oraz sieci społeczne warunkujące wspólne działania. Kapitałem społecznym jest wszystko to, co warunkuje zbiorowe działanie dla dobra wspólnego w każdej dziedzinie: gospodarce, kulturze, polityce.

W naukach społecznych w ostatnich latach koncepcja kapitału społecznego jest jedną z najczęściej używanych teorii. Jak podkreśla Alejandro Portes – w ciągu ostatnich lat, pojęcie kapitału społecznego stało się punktem wyjścia do formułowania jednej z najbardziej popularnych teorii socjologicznych, która została przeniesiona do języka codziennego [Portes, 1998, s. 2]. Wraz z popularnością teorii kapitału społecznego pojawiło się wiele różnych jego definicji. W literaturze podkreśla się, że szczególnie ważne dla rozwoju teorii były szczególnie trzy nazwiska: Bourdieu, Coleman i Putnam. W ujęciu Pierre'a Bourdieu kapitał społeczny stanowi „sumę zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjo-

nalizowanej sieci relacji, znajomości i wzajemnego uznania. To znaczy jest sumą kapitałów i władzy, które sieć taka może zmobilizować” [Bourdieu, Wacquant, 2001, s. 105]. Druga z ważnych koncepcji kapitału społecznego, autorstwa Jamesa Colemana, uchodzi za klasyczną dla całościowego, systematycznego ujęcia kapitału społecznego, określanego jako perspektywa ekonomiczna (teoria racjonalnego działania) [Trutkowski, Mandes, 2005]. Coleman definiował kapitał społeczny jako „umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji wspólnych interesów” [Fukuyama, 1997, s. 20]. Autorem trzeciej koncepcji jest Robert Putnam, uważany powszechnie za głównego inspirowatora wielkiej kariery pojęcia kapitału społecznego [Trutkowski, Mandes, 2005]. Według Putnama na kapitał społeczny „składają się takie jakości życia stowarzyszeniowego w danym społeczeństwie, jak sieci, normy oraz zaufanie – jakości te umożliwiają członkom danego społeczeństwa zwiększenie efektywności zbiorowego działania i sprawniejsze osiągnięcie podzielanych przez nich celów” [Putnam, 1995, s. 56].

KAPITAŁ SPOŁECZNY MIESZKAŃCÓW WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Na podstawie używanych w badaniach miar i wskaźników możemy wskazać dwa wymiary – elementy kapitału społecznego, co do których istnieje prawie pełna zgoda. Te właśnie wymiary zostały zastosowane w badaniach, których skróconą prezentacją jest ten artykuł¹. Wyróżnionymi wymiarami kapitału społecznego zaprezentowanymi w artykule są:

- uczestnictwo organizacyjne.
- zaufanie.

Pierwszym z wyróżnionych i poddanych badaniom aspektów jest uczestnictwo organizacyjne, jego zakres, intensywność i zróżnicowanie. Jego wyznacznikiem jest zakres i jakość uczestnictwa w stowarzyszeniach typu horyzontalnego, w których jednostka mniej lub bardziej formalnie uczestniczy. Pomiaru dokonuje się przez badania, w jakim stopniu członkowie rodziny uczestniczą w różnych typach organizacji społecznych, sieciach nieformalnych, oraz analizie zakresu wkładów i korzyści z nich otrzymywanych. Wymiar ten obejmuje także różnorodność i pluralizm tych grup, charakter uczestnictwa – sposób ich wewnętrznego funkcjonowania, np. schematy wyłaniania ich kierownictwa i zakres partycypacji członków w podejmowaniu decyzji. Zarazem analizuje się ich rolę w kreacji więzi pionowych i poziomych. Wskazują na to pytania o stopień pokrewieństwa członków tych stowarzyszeń i zakres upodobnienia społecznego ich

¹ Wyniki badań prezentowane w tym artykule pochodzą z projektu badawczego promotorskiego „Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego” (Umowa nr 2068/B/H03/2009/36) finansowanego ze środków na naukę w latach 2009–2010.

członków pod względem dochodu i zawodów [Bartkowski, 2007, s. 89]. Drugi wyróżniony aspekt badań to wymiar zaufania i solidarności społecznej. Głównym problemem jest w tym przypadku określenie wartości poziomu zaufania sąsiedzkiego, zaufania do głównych dostawców podstawowych usług dla gospodarstwa i osób obcych. W ramach tego aspektu badawczego przyjęło się również do tej grupy zaliczać takie wskaźniki jak: poziomu religijności, zakresu i natężenia zjawisk dezorganizacji społecznej [Zagała, 2001], czy również udział pełnych rodzin w środowisku wychowawczym i aktywność rodziców na rzecz szkoły [Coleman, 1988].

Problematyka aktywności obywatelskiej stanowi niesłabnący obszar zainteresowań wielu badaczy i teoretyków idei społeczeństwa obywatelskiego. Wśród cech charakteryzujących społeczeństwo obywatelskie wymienia się między innymi funkcjonujące w nim określone wzory zachowań obywatelskich, do których należą zarówno wykształcone systemy wartości, tożsamości jednostek, aktywność indywidualna i zaangażowanie społeczne, realizacja zbiorowych aspiracji, poczucie więzi grupowych, zdolność do samoorganizowania się i samorządności, kreatywność i racjonalizm działań czy też tzw. cnoty obywatelskie, czyli gotowość do myślenia i działania w interesie innych ludzi lub instytucji [Gliński, 1999, s. 116–117]. Aktywność obywatelska uważana jest przez wielu badaczy jako jeden z fundamentów społeczeństwa obywatelskiego. Według niektórych stanowi wręcz jego treść i jest często definiowane jako przykład ogół aktywności społecznych w przestrzeni publicznej nie kontrolowanej przez państwo [Bobbio, 1997, s. 63]. Według Jerzego Szackiego społeczeństwo obywatelskie to w ujęciu badaczy-empiryków przeważnie tyle, co tzw. trzeci sektor [Szacki, 1997, s. 54]. Funkcjonowanie dobrowolnych zrzeszeń i formalne w nich członkostwo obywateli traktowane bywa przez teoretyków jako przydatny barometr zaangażowania społecznego. Również Robert Putnam stwierdza, że stowarzyszenia obywatelskie przyczyniają się do efektywności i stabilności demokratycznego rządu, zarówno z powodu ich „wewnętrznego” oddziaływania na poszczególnych członków, jak i „zewnętrznego” oddziaływania na szersze kręgi społeczności. Oddziałując wewnętrznie, stowarzyszenia zaszczepiają swoim członkom nawyk współpracy, solidarności i myślenia o sprawach społecznych. Oddziałując zewnętrznie gęsta sieć wtórnych związków wzmacnia to, co politolodzy nazywają „artykulacją interesów” i „agregacją interesów” [Putnam, 1995, s. 137]. Dla większości teoretyków nie tylko jeden z wymiarów – zrzeszanie się obywateli, ale ogólnie ujmowany kapitał społeczny stanowi istotę społeczeństwa obywatelskiego, z pewnością zaś społeczeństwa efektywnego rozwojowo [Czapiński, Panek, 2007, s. 257].

Uczestnictwo mieszkańców województwa podkarpackiego w działaniach którejś z oficjalnie działających organizacji społecznych (zrzeszeń) można traktować jako formalny kapitał społeczny. W badaniach przyjęty został bardzo

szeroki zakres znaczeniowy pojęcia organizacja społeczna. Badanym zadano pytanie czy kiedykolwiek należeli do:

- stowarzyszenia, organizacji społecznej, politycznej, samopomocowej, fundacji,
- związku zawodowego, ochotniczej służby (np. straży pożarnej),
- komitetu blokowego, zarządu wspólnoty mieszkaniowej,
- trójki klasowej, rady szkoły, rady rodziców,
- koła parafialnego, grupy/wspólnoty religijnej (np. róży różańcowej itp.),
- klubu sportowego, grupy muzycznej, grupy hobbystycznej.

Celem pytania było stwierdzenie faktu uczestnictwa respondentów w jakichkolwiek sformalizowanych strukturach dobrowolnego zrzeszenia, nie stawionego na ekonomiczny zysk. Badania wykazały, iż blisko 1/3 respondentów zadeklarowała przynależność do przynajmniej jednej z wymienionych organizacji społecznych (28,1%). Wyższym poziomem uczestnictwa w działaniach oficjalnie działających organizacji społecznych charakteryzowali się mieszkańcy subregionu krośnieńsko-przemyskiego. Deklaracje takie złożyło 30,7% respondentów. W subregionie rzeszowsko-tarnobrzeskim odsetek ten wyniósł 27,7%. Najaktywniejszy respondent należał do pięciu organizacji społecznych. Przynależność do czterech zadeklarowało czterech badanych, do trzech organizacji ośmiu, do dwóch zaś pięćdziesięciu czterech. Nieznacznie wyższym poziomem uczestnictwa w organizacjach społecznych charakteryzowali się mieszkańcy terenów wiejskich (30%) niż miast (27,8%). Mieszkańcy wsi częściej deklarowali przynależność do związków zawodowych, organizacji ochotniczej służby (OSP) oraz kół parafialnych, grup i wspólnot religijnych. Mieszkańcy miast częściej zaś należeli do komitetów blokowych, zarządów wspólnot mieszkaniowych, a także klubów sportowych, grup muzycznych i grup hobbystycznych. Czynnikiem różnicującym posiadanie przez mieszkańców województwa podkarpackiego sformalizowanego kapitału społecznego okazały się płeć, wiek, wykształcenie, status zawodowy oraz poziom religijności mierzony częstotliwością praktyk religijnych.

Ponad 1/4 najbardziej aktywnych respondentów, którzy spotykali się z innymi członkami przynajmniej raz w miesiącu i organizowali ich działania należała do koła parafialnego, grupy lub wspólnoty religijnej oraz klubu sportowego, grupy muzycznej lub grupy hobbystycznej (po 26,3% ogółu badanych, którzy stwierdzili, że „spotykam się z innymi członkami przynajmniej raz w miesiącu i organizuję działania innych osób”). Co piąty najbardziej zaangażowany w działalność organizacji społecznej przynależał do związku zawodowego lub ochotniczej służby np. straży pożarnej (18,6%).

Wśród respondentów, którzy regularnie uczestniczą w spotkaniach organizacji społecznych, ale przyjmują pasywną postawę organizatorską dominowali członkowie klubów sportowych, grup muzycznych i grup hobbystycznych (31,4% ogółu badanych, którzy stwierdzili, że „spotykam się z innymi członkami przynajmniej raz w miesiącu, ale nie organizuję działania innych osób”) oraz

kół parafialnych i grup oraz wspólnot religijnych (25,7%). Nieregularne uczestnictwo w spotkaniach oraz pasywny w nich udział w największym stopniu dotyczył trzech grup badanych mieszkańców działających w związkach zawodowych lub ochotniczej służbie (27,4% ogółu badanych, którzy odpowiedzieli: „spotykam się z innymi członkami rzadziej niż raz w miesiącu, ale nie organizuję działania innych osób”), trójce klasowej, radzie szkoły lub radzie rodziców (24,2%) oraz stowarzyszeniu, organizacji społecznej, politycznej, samopomocowej lub fundacji (21%). Symboliczny charakter uczestnictwa w dobrowolnym zrzeszeniu, wiążący się zazwyczaj z płaceniem składki lub byciem wpisanym na listę członków organizacji, wybierali członkowie związku zawodowego lub ochotniczej służby (36,7% ogółu badanych), którzy odpowiedzieli: „nie spotykam się z innymi członkami lub spotykam się bardzo rzadko, a członkostwo polega głównie na opłacaniu składki lub byciu wpisanym na listę członków organizacji”). Pozytywnym wnioskiem, jaki płynie z badań nad charakterem zaangażowania w organizacjach społecznych mieszkańców województwa podkarpackiego jest przewaga aktywnych form działania w nich. Blisko $\frac{1}{3}$ respondentów spotyka się regularnie, raz miesiącu z innymi członkami i jest na tych spotkaniach inicjatorem nowych działań. Zaś co dziesiąty badany nie bywa regularnie na spotkaniach zrzeszenia, ale jeśli się już pojawia, to aktywnie włącza się w jego pracę i inicjuje nowe pomysły.

Zaufanie społeczne jest zasadniczym składnikiem kapitału społecznego i jedną z jego najcenniejszych odmian [Sztompka, 2007, s. 244]. Dla wielu teoretyków jest kluczową kategorią i wartością, a jego występowanie świadczy o wysokim kapitale społecznym [Szawiel, 2006]. Na związek między kapitałem społecznym a zaufaniem zwrócił uwagę jeden z popularyzatorów terminu kapitał społeczny, Robert Putnam. Zaufanie jest wynikiem przede wszystkim pozytywnych doświadczeń związanych ze współpracą społeczną i możliwością upowszechniania tego rodzaju wiedzy wśród innych, dlatego też dla poziomu kapitału społecznego ważne są możliwości, jakimi dysponują społeczności w zakresie przenoszenia tego typu informacji [Lewenstein, 2006, s. 165].

David Halpern podsumowując wieloletnie badania empiryczne i analizy teoretyczne prowadzone przez wielu badaczy, stwierdził, iż „zaufanie i wiarygodność stanowią istotny aspekt normatywnie rozumianego kapitału społecznego” [Halpern, cyt. za: Sztompka, 2007, s. 244–245]. Szereg badań empirycznych wykorzystuje poziom zaufania jako jeden z najprostszych i pojedynczych wskaźników kapitału społecznego.

Wyniki badań pokazały, że zaledwie piętnaście procent badanych mieszkańców województwa podkarpackiego ma zaufanie do sąsiadów i zwraca się o pomoc w przechowaniu kluczy czy pożyczeniu czegoś (15,4% ogółu badanych). Sytuacje pomocy sąsiedzkiej opartej na zaufaniu zdarzające się kilka razy do roku dotyczą co piątego respondenta (22,2%). Sporadycznie do takich zachowań (zdarzających się raz w roku) przyznaje się nieco ponad $\frac{1}{3}$ badanych

(34,3%). Brakiem zaufania do sąsiadów i zostawieniem im na przykład kluczy czy zwróceniem się o pożyczkę charakteryzuje się ponad ¼ respondentów (26,1%). Ze zdaniem, że większości sąsiadów można zaufać zdecydowanie zgodziło się zaledwie dwanaście procent badanych (12,7%). Odsetek odpowiedzi negatywnych (raczej nie i zdecydowanie nie) na tak postawione pytanie był wyższy i wyniósł 19,3%. Ponad połowa badanych byłaby raczej skłonna do zaufania większości sąsiadów (54,9%). Sumując odsetki tych, którzy darzą sąsiadów pełnym i warunkowym zaufaniem otrzymujemy grupę badanych, którzy są skłonni prosić mieszkających w pobliżu o pomoc czy powierzyć swój majątek. Podobny rozkład odpowiedzi otrzymujemy na pytanie, które w sposób pośredni mierzy poziom zaufania do sąsiadów.

Najczęściej używanym w badaniach empirycznych wskaźnikiem mierzącym poziom zaufania społecznego jest tzw. wskaźnik poziomu uogólnionego zaufania społecznego (pytanie: Czy większości ludzi można ufać?). W badaniach nad kapitałem społecznym w województwie podkarpackim wskaźnik poziomu uogólnionego zaufania został zastosowany w dwóch pytaniach kwestionariuszowych: „Ogólnie rzecz biorąc większości ludzi można ufać oraz Większości ludzi można ufać”. W przypadku obu pytań rozkład procentowy odpowiedzi był podobny (28,8% oraz 26,5%)

PODSUMOWANIE

Badania wyraźnie pokazały, że mieszkańcy województwa podkarpackiego charakteryzują się wysokim poziomem kapitału społecznego, jest on jednak zróżnicowany przestrzennie. Poziom kapitału społecznego wskazuje, iż województwo podkarpackie należy do regionów o ponadprzeciętnych zasobach kapitału społecznego: poziom uogólnionego zaufania mieszkańców Podkarpacia jest blisko trzykrotnie wyższy niż średnia ogólnopolska (poziom uogólnionego zaufania w *Diagnozie Społecznej 2007* wyniósł 10,5%, w badaniach 26,5%). Poziom aktywności obywatelskiej i przynależności do organizacji społecznych mieszkańców województwa podkarpackiego wskazują, że jest ona blisko dwukrotnie wyższa niż dane ogólnopolskie. Badania pokazały również, iż mieszkańcy województwa podkarpackiego charakteryzują się wysokim poziomem członkostwa w organizacjach społecznych. Blisko 30% badanych zadeklarowało przynależność do którejś z działających w regionie organizacji społecznych.

Zakres wykorzystania kapitału społecznego w mechanizmie funkcjonowania życia społecznego i ekonomicznego regionu i jego rozwoju jest nierównomierny. Związane jest to z cechami społeczno-demograficznymi mieszkańców, które rzutują na zasoby kapitału społecznego. Wysoki poziom miar syntetycznych indeksów poszczególnych wymiarów kapitału społecznego związany był

z wiekiem mieszkańców, ich poziomem wykształcenia, statusem zawodowym, poziomem zaangażowania obywatelskiego i poziomem aktywności religijnej. Czynnikiem różnicującymi posiadanie przez mieszkańców województwa podkarpackiego sformalizowanego kapitału społecznego okazały się płeć, wiek, wykształcenie, status zawodowy oraz poziom religijności mierzony częstotliwością praktyk religijnych.

Diagnoza i wyjaśnienie poziomu kapitału społecznego w województwie podkarpackim umożliwia wskazanie zasobów, które mogą oddziaływać na ważne z punktu widzenia rozwoju regionu obszary. Wyniki podjętych badań empirycznych dowodzą, że kapitał społeczny są zasobem, który przynosi jednostkom oraz społecznościom lokalnym i regionalnym konkretne korzyści. Istotną korzyścią ze stosowania w badaniach nad rozwojem regionalnym kategorii kapitału społecznego jest możliwość jego wykorzystania do projektowania polityki regionalnej w większym stopniu odpowiadającej realnym potrzebom mieszkańców regionu. Może być to osiągnięte poprzez działania z zakresu edukacji, rynku pracy oraz decentralizacji lokalnej polityki. Możliwość większego wykorzystania lokalnych zasobów kapitału społecznego powinna stać się celem lokalnej polityki. Używając słów Floriana Znanieckiego należy pobudzić ukrytą, drzemiącą w ludziach, a nie wykorzystaną energię społeczną. Różnorodne podmioty instytucjonalne, organizacje społeczne czy też osoby prywatne włączone w proces zarządzania lokalną społecznością pozwolą na sprawniejsze i efektywniejsze jej funkcjonowanie. Przyczyni się to również do odbudowania zaufania społecznego w lokalnych wspólnotach.

LITERATURA

- Bartkowski J., 2007, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym* [w:] *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, red. M. Herbst, Warszawa.
- Bobbio N., 1997, *Spółeczeństwo obywatelskie* [w:] J. Szacki, *Ani książkę, ani kupiec – obywatel: Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Kraków.
- Bourdieu P., Wacquant J.D.L., 2001, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa.
- Coleman J., 1988, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, "The American Journal of Sociology", Vol. 94.
- Czapiński J., Panek T., 2007, *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa–Wrocław.
- Gliński P., 1999, *O społeczeństwie obywatelskim w Polsce: teoria i praktyka* [w:] *Homo Eligens: społeczeństwo świadomego wyboru. Księga jubileuszowa ku czci Andrzeja Sicińskiego*, red. D. Gawin, Warszawa.

- Halpern D., 2005, *Social Capital*, Polity Press, Cambridge.
- Lewenstein B., 2006, *Spoleczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*, „Societas/Communitas” nr 1(1).
- Portes A., 1998, *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, “Annual Review of Sociology”, t. 24, s. 2
- Putnam R., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków.
- Szacki J., 1997, *Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego* [w:] J. Szacki, *Ani książkę, ani kupiec – obywatel: Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Kraków.
- Szawiel T., 2006, *Spoleczeństwo obywatelskie i kapitał społeczny w Polsce na przełomie wieków (1995–2001)* [w:] *Obszary ładu i anomii. Konsekwencje i kierunki polskich przemian*, red. A. Miszańska, A. Piotrowski, Łódź.
- Sztompka P., 2007, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków.
- Trutkowski C., Mandes S., 2005, *Kapitał społeczny w małych miastach*, Warszawa
- Zagała Z., 2001, *Kapitał społeczny* [w:] *Cnoty i instytucje obywatelskie w społeczności lokalnej*, red. M.S. Szczepański, R. Rojek, Tychy.

Streszczenie

Prezentowany artykuł jest próbą refleksji nad rolą kapitału społecznego w procesie funkcjonowania społeczności regionalnej na empirycznym przykładzie województwa podkarpackiego. Celem głównym artykułu jest określenie poziomu zasobów kapitału społecznego mieszkańców województwa podkarpackiego oraz możliwości wykorzystania tego zasobu pod kątem rozwoju regionalnego województwa podkarpackiego. Wyniki badań pozwoliły wskazać na istnienie związku między zasobami kapitału społecznego a rozwojem regionalnym, na przykładzie województwa podkarpackiego. Analiza związku pomiędzy kapitałem społecznym a rozwojem regionalnym pozwoliła wnioskować o istnieniu związku między poziomem rozwoju regionalnego i możliwością jego podnoszenia, a zasobami i jakością kapitału społecznego, na który może on oddziaływać.

Social Capital – Endogenic Resources of Inhabitants of Podkarpackie Voivodeship

Summary

This paper is attempt to reflect over the role of the social capital in the process of the existence of local communities using the empirical example of Podkarpackie Voivodeship. The main objective of this paper is to determine the level of social capital of inhabitants of Podkarpackie Voivodeship and the prospect of making use of this resource in the regional development of Podkarpackie Voivodeship. The research results have shown that there is a correlation between the social capital and regional development using the example of Podkarpackie Voivodeship. The analysis of correlation between the social capital demonstrated a connection between the level of regional development and the possibility to increase it and the extent and quality of social capital the regional development can be affected by.